

Однією з найважливіших умов стабільного політичного розвитку є довіра до політичного режиму з боку громадян, яка залежить від ефективності дій влади. Здатність громадськості до ненасильницького політичного протесту проти недемократичного режиму із відповідним створенням інституційної структури може служити критерієм зрілості громадянського суспільства.

Практика «оксамитових» революцій, події на Майдані гідності кінця 2013 – початку 2014 рр. актуалізують питання дослідження політичної участі як окремих індивідів, так і громадських рухів, як способу, що створює основу для інституціоналізації політичної протестної поведінки. Предметом дослідження даної роботи є досвід ненасильницького протесту Республіки Польща як одного із прикладів успішного застосування мирних способів боротьби проти авторитарного режиму.

На сьогодні є чимало робіт, присвячених вивченню процесів демократичної трансформації у РП, проте дослідженню їх взаємозв'язку із ненасильницьким процесом приділяється менше уваги. Тому метою статті є аналіз інституційних форм і методів політичного протесту в Республіці Польща у другій половині ХХ ст. в умовах демократичної трансформації.

У статті використані роботи як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Зокрема, за допомогою праць таких польських дослідників, як А. Антошевський, Л. Бальцерович, В. Моравський, Й. Станішкіс, М. Ціхош визначено причини виникнення та умови проходження процесів ненасильницького спротиву в польській державі. На основі досліджень А. Міхніка розкрито особливості польського варіанту демократичного переходу, а відтак і характер протистояння «влада–суспільство».

Як аналітичні матеріали щодо польської політичної системи комуністичного зразка та її трансформації використано роботи західноєвропейських – Г. Кітчельта, Дж. Козн, Х. Лінца, С. Гантінгтона, А. Штепана, Е. Мачкува і російських дослідників, зокрема, М. Бухаріна, А. Кінєва, Н. Коровіцина, О. Майорової.

Задля визначення чинників та характеру демократичної трансформації РП використано роботи вітчизняних дослідників Г. Зеленько, О. Кукуруз, М. Мариновича, А. Телегуза.

Ненасильницький протест – це метод, який виникає поза межами традиційної політичної участі громадян і передбачає припинення практичної підтримки влади для делегітимації авторитарних деспотичних режимів. Відомий теоретик ненасильницького протесту Дж. Шарп визначає ненасильницькі дії як поняття, що включає в себе десятки специфічних форм протесту, відмов від співробітництва та втручання, під час проведення яких активісти беруть участь у конфлікті шляхом здійснення (або відмови від здійснення) певних дій без використання фізичного насильства. Таким чином, ненасильство як метод не є пасивним. Це не бездіяльність. Це – ненасильницька дія [1; 2]. Отже, ненасильницький протест можна визначити як практику досягнення політичних цілей без застосування силових методів.

На думку М. Стефан та Е. Ченоует, ненасильницький супротив має такі початкові стратегічні переваги. По-перше, придушення державою ненасильницьких кампаній може призвести до зворотної реакції. Тобто несправедливі дії проти протестуючих обертаються проти їх ініціаторів, що часто призводить до виходу з підпорядкування багатьох прихильників режиму. Внутрішні та міжнародні витрати на заспокоєння мирних кампаній протесту набагато вищі, ніж на придушення збройних повстань. Зовнішні витрати на придушення мирних протестів особливо високі, коли репресії потрапляють у поле зору мас-медіа. По-друге, зростання внутрішньої солідарності серед учасників кампанії, виникнення конфліктів серед прихильників режиму, зростання зовнішньої підтримки протестуючих і міжнародне засудження правлячого режиму може, врешті-решт, призвести до переходу влади в руки опозиції. Такий результат найбільш імовірний, якщо учасники акції опору поводять себе мирно та відкрито, а події фіксують зовнішні спостерігачі. Внутрішні та міжнародні наслідки розв'язання насильства проти цивільних осіб, які виразно показали свою миролюбність, для режиму набагато серйозніші, ніж проти тих, кого можна назвати «терористами» або «озброєними інсургентами». По-третє, прихильники режиму, включаючи цивільних службовців, служби безпеки, суддів, швидше перейдуть на бік мирних опозиційних груп, ніж на бік озброєних повстанців. М. Абрахамс зазначає, що терористичні групи, які загрожують цивільному населенню, швидко втрачають його підтримку. Перехід до збройної боротьби збільшує такий ризик, оскільки, зважаючи на жорстокі заходи проти прихильників режиму, народ відчуває в цьому загрозу і для себе. Коли такої загрози немає, цивільні службовці або члени служб безпеки швидше приймуть сторону повстанських сил, що означатиме для правлячого режиму повну втрату легітимності. По-четверте, у зовнішньополітичній площині міжнародне співтовариство швидше вдасться до санкцій проти держав, що пригнічують мирні виступи, ніж проти тих, котрі придушують збройні повстання. По-п'яте, лояльність і підтримку з боку іноземних недержавних організацій імовірніше отримати саме ненасильницьким рухам [3].

Кампанії ненасильницького опору більш відкриті до переговорів, оскільки вони не загрожують життю прихильників режиму. Тому останні скоріше перейдуть на сторону протестуючих, розуміючи, що їм нічого не загрожує. Навіть навпаки, як показує практика, їм скоріше буде надана підтримка та допомога, адже головною ідеєю ненасильницького спротиву є не перемога над опонентом, а залучення його на свою сторону [4, с. 70].

Особливість польського варіанту мирних протистоянь громадськості з комуністичною владою криється у специфіці існування тогочасного політичного режиму та соціально-політичних умов, що його спровокували.

Характерною ознакою ненасильницького протесту в Республіці Польща було те, що він проходив в умовах демократичної трансформації країни, визначальною характеристикою якої була потреба радикальних соціально-політичних й економічних змін. Їх передумови були закладені у період кінця 1970-х – початку 1980-х рр., коли існуючий політичний режим почав

проявляти ознаки неперехідної системної кризи і ставала все більш невідвратною (нагальною) необхідність проведення реформ політичної системи країни, її економіки, соціальних відносин загалом. За словами польського дослідника В. Моравського, ерозія встановленого державного ладу проявлялася в «акумуляванні негативних протистоянь між суспільством і владою, між економікою та владою і між суспільством та економікою» [5, с. 20].

Потенціал протесту у східноєвропейських країнах «третьої хвилі» демократизації пов'язаний із низькою ефективністю політичних та економічних утворень, нелегітимністю влади та падінням життєвого рівня більшої частини населення. Саме ці ознаки характеризують 80-ті рр. польської держави і виступають передумовами протестних настроїв і поведінки всередині суспільства. Польська «перебудова» відбувалася, як і у всій Східній Європі, в умовах економічної кризи і падіння рівня доходів громадян із початку 80-х рр., при зниженні диференціації зарплат відповідно до рівня освіти та кваліфікації, глибокого регресу попиту і початку експансії приватного підприємництва. 1982 р., як і революційні 1989–1990 рр., відзначався безпрецедентним в історії Польщі падінням рівня життя громадян.

Важке фінансове становище усередині країни спровокувало умови переходу від ідей відновлення системи до ідеї її заміни, тобто реалізації безкровної «революції свідомості», поступового запровадження ринкових принципів економічного життя [6, с. 481]. Цей процес відбувався у кілька етапів, перший з яких полягав у політизації свідомості під впливом культурного психологічного шоку, викликаного революцією «Солідарності», що зумовило небувале духовне піднесення в суспільстві, а потім спричинило процес його економізації [7, с. 98].

Таким чином, визначальним фактором і рушієм політичних змін у Польщі виступав стан суспільної свідомості та високий рівень національної консолідації як сприятливе тло суспільно-політичних процесів й показник розвитку та прагнення польського суспільства до змін – впровадження демократичних традицій. Прагнення національної єдності, сформоване ще за часів Речі Посполитої, не лише не втрачало своєї актуальності у період бездержавності, а й було консолідуючим фактором польського народу у кризові часи.

Польща, яка характеризувалася найбільш традиційним типом культури, першою стала на шлях змін свідомості. Революція свідомості відбулася у цій країні до середини 80-х рр. Той факт, що Польща першою із східноєвропейських країн відмовилася від системи радянського типу, М. Жулковський пояснює активізацією традиційних цінностей, спрямованих на зміцнення зв'язку між сім'єю і нацією [6, с. 480]. Революція свідомості була започаткована і реалізована поколінням «Солідарності», яке розуміло демократичні тенденції, що відбувалися у світі, характер участі у них. Парадоксом у цій ситуації є те, що йдеться про соціальну опору комуністичного суспільства – робітничий клас та інтелігенцію, які виступили проти існуючого порядку. Вакуум цінностей, спричинений пануванням комуністичної влади, призвів до сприйняття альтернативних до діючої системи національно-демократичних ідей.

Теоретичним підґрунтям ненасильницького спротиву в Польщі стала концепція «нового еволюціонізму» або «самообмежуючої революції» одного із лідерів опозиційного руху А. Міхніка. Її сутність полягала в розкритті специфіки процесу трансформації комуністичної системи тогочасної Польщі. Як зазначив автор в одному із своїх інтерв'ю, «... перебуваючи у конфронтації із владою та відчуваючи загрозу введення радянських військ для утихомирення наростаючих протестів, опозиційну діяльність необхідно було здійснювати у спосіб, прийнятний для усіх сторін» [8; 9]. Як зазначав опозиційний діяч в інтерв'ю «Газеті виборчій» з нагоди 20-річчя, «вся філософія «Солідарності» з 31 серпня 1980 р. ... полягала у гаслі «Ми готові до переговорів». Це була не філософія силового повалення режиму. Це була ідеологія в межах доктрини Брежнєва, пам'яті про Чехословаччину 1968 р. По суті вирішувалося завдання: як змінити Польщу і уберегтися від Радянського Союзу. Ми вважали: тиску – так, насильству – ні» [10].

Враховавши досвід поразки «революції знизу» (Угорщина 1956 р.) і краху процесу «реформування зверху» (Чехословаччина 1968 р.), польський громадський діяч дійшов висновків, що, по-перше, трансформація центрально-східноєвропейської системи радянського типу була можлива лише в межах, окреслених умовами союзницького договору (поставленого під загрозу в Угорщині в 1956 р.), а також панування комуністичної партії

радянського типу (запереченням якого стали події в Угорщині 1956 і Чехословаччині 1968 рр.). По-друге, процес трансформації не можливо було реалізувати ні за допомогою стратегії «революції знизу», ні стратегією «реформи зверху». Тому А. Міхнік запропонував радикальні зміни суспільства провести третім шляхом з урахуванням наступних моментів: а) організована опозиція мала здійснювати тиск на владу «знизу»; б) основною метою руху мала бути не соціальна революція, а структурна реформа; в) об'єктом трансформаційних змін повинна бути не держава, а громадянське суспільство, яке розглядається в контексті самообмеження, тобто без переходу небезпечної межі відкритого конфлікту із владою. Іншими словами, згідно концепції А. Міхніка, трансформацію держави можна було здійснити лише за допомогою самоорганізуючого суспільства, метою якого виступає не соціальна революція, а структурна реформа, що здійснюється внаслідок організованого тиску на владу знизу. «Новий еволюціонізм» становив собою як стратегічний, так і нормативний розрив з традиційним поняттям революції, логіка якої була оцінена як недемократична і не сумісна з самоорганізацією суспільства. Це пояснюється тим, що всі масштабні революції після завершення спричиняли не лише демобілізацію тих соціальних сил, які були їх рушіями, але й встановлювали диктатури, націлені на те, щоб надалі унеможливити подібний перебіг подій ще у зародку. Мета проекту «самообмежуючої революції» була прямо протилежною: створення «знизу» розгалуженого, організованого, автономного і здатного до самообілізації громадянського суспільства, спроможного не лише скинути недемократичну владу, а й встановити контроль за правомірною діяльністю її наступника [11, с. 63–68].

Основою зазначених кроків було те, що, на відміну від деяких інших соціалістичних країн, під час комуністичного правління Польща значною мірою зберігала свою автономію у межах світової системи соціалізму. Це залежало від специфіки і характеру тогочасних комуністичних режимів, які польський дослідник Е. Мачкув поділяє на два типи. До першого науковець відносить країни, у яких комуністична влада мала «внутрішнє походження», тобто виникала в результаті дій політичних акторів усередині країни. Другий тип характеризується «інсталяцією» ззовні й виступає результатом окупаційної політики комуністичної держави [12, с. 41]. Основна його відмінність полягає у несприйнятті суспільством цінностей, які насаджуються. За таких умов соціалістична влада вважалася нав'язаною, нелегітимною, а відповідний політичний курс й ідеологічні постулати – неефективними. Саме це і породило кризу легітимності комуністичної влади в Польщі, виявом якої були антиурядові виступи 1956 р., 1968 р., 1970–1980 рр. Інший сучасний дослідник А. Кинев польську політичну систему тих часів характеризує як гібридну, що становить собою синтез радянської централізованої системи управління і певних складових польської політичної традиції [13, с. 132].

Констатуючи неоднаковий характер вихідних умов демократизації країн комуністичного табору, західний вчений Г. Кітчелт виділив три види їх політичних режимів. Польський варіант організації політичної влади він відніс до типу з елементами пристосування до національних умов, який, на відміну від авторитарно-бюрократичного (Німецька Демократична Республіка, Чехословаччина) і патримоніального комунізму (СРСР), характеризувався спробами отримати суспільну підтримку за допомогою нижчого рівня репресій, порівняно з іншими країнами, а також намаганнями комуністичної верхівки залишитися при владі, пішовши на переговори із опозицією. Така ситуація була зумовлена тим, що правляча еліта була занадто слабкою, щоб нав'язати свій варіант реформ, однак достатньо сильною, щоб вимагати поступок від опонентів в обмін на демократизацію [14, с. 299-323, 308-309, 315].

Вдалу характеристику тогочасній Польщі дали знані фахівці з проблем демократичних переходів Х. Лінц та А. Степан, назвавши її «найслабшою ланкою в міжнародному ланцюгу командно-адміністративних систем, яка ніколи не проходила етап крайнього тоталітаризму» [15, с. 29].

Чинником, який сприяв швидкому демократичному будівництву в Польщі було також і те, що там збереглося багато некомуністичних інститутів. Хоча і формально, однак існувала багатопартійна система. Ліберальною була державна політика і у сфері науки та культури. В межах плюралізму думок продовжували свою діяльність університети й академічні установи. Не перешкоджала польська влада і виїзду громадян за кордон. Були широко

розповсюджені західні книги та фільми. Високим рівнем активності відзначалася і діаспора (близько 10 млн. осіб), яка лобіювала польські інтереси в урядах Канади, США, Франції тощо. Ще однією із умов лібералізації політичного життя була повсюдність і безперервність функціонування нелегальної преси. Англійський дослідник польських проблем Т. Еш прокоментував цей факт так: «увесь світ науки і культури існує тут незалежно від держави, яка робить вигляд, що здійснює над ним контроль» [16, с. 243].

У польській історіографії панує слушна думка, що Польща отримала першість у бунті проти комуністів не тому, що тут виявилось дуже погано, а тому, що тут було відносно добре [16, с. 254].

Доповнювала політичну картину тогочасної Польщі виважена, поміркована політика правлячої Польської об'єднаної робітничої партії, яка, за визначенням російського історика М. Бухаріна, «ніколи не була класичною комуністичною партією: їй не були чужі елементи соціал-демократії» [17, с. 39]. Підтвердженням тому – рішення X Пленуму ЦК ПОРП (грудень 1988 р. – січень 1989 р.), на якому відбулася поляризація поглядів щодо діяльності опозиції і де сформувалося дві групи: помірковані, які розглядали можливість діалогу із опозиційними силами, і радикали, котрі таку позицію рішуче відкидали [18, с. 51]. Варто згадати й той факт, що у правлячій польській політичній еліті було багато реформаторів, які, розуміючи необхідність проведення кардинальних змін в існуючому політичному режимі, розпочали політику лібералізації суспільства. На цьому ж пленумі прийнято рішення про запровадження в країні політичного плюралізму, в результаті чого скасовано обмеження щодо утворення нових профспілок.

Не відзначалася ПОРП й своєю повсюдністю і авторитарністю, оскільки кількість її членів була найнижчою у порівнянні з іншими республіками СРСР. Станом на 1981 р. вона налічувала лише 5,5% прихильників від кількості населення.

За таких умов на передові позиції зі спробою очолити та організувати народні маси у боротьбі із комуністичною владою виходить політична опозиція. Її становлення ознаменували акції невдоволення та протести населення проти існуючого режиму в червні 1956 р., березні 1968 р., грудні 1970 р., 1976 і 1980 рр. [19, с. 40–41]. Зазначені події стали визначальними в процесі активізації діяльності опозиційних сил, оскільки, за словами Я. Станішкіс, їх результатом стало перетворення атомізованого суспільства в дієвого суб'єкта суспільних дій [20, с. 11, 39]. Таким чином, було створено передумови для інституалізації політичної опозиції – першої політичної організації загальнопольського масштабу – Незалежної самоврядної професійної спілки «Солідарність» на чолі з Л. Валенсою. Її офіційно було зареєстровано Варшавським воєводським судом 10 листопада 1980 р. [21, с. 64]. Перерісши згодом у широкий суспільно-політичний рух, ця структура зробила відчутний внесок у боротьбу польського народу проти комуністичного режиму. Еволюціонуючи у поглядах та вимогах від соціально-економічних до політичних, опозиція створила передумови для руйнації тогочасного комуністичного устрою, яка, в свою чергу, стала початковим етапом лібералізації із наступною демократизацією суспільного ладу.

Сконцентрувавши потенціал масового соціального протесту з метою політичної мобілізації населення, рух «Солідарність», за оцінками польських науковців, увібрав у себе багатоманіття сутностей, однак зароджувався як робітничий рух боротьби із віджилим комуністичним минулим. Водночас це також був і національно-визвольний рух за встановлення людської гідності, громадянських прав і свобод. Докорінна зміна соціокультурної ідентичності народів регіону стала їх «шляхом до свободи». Сама ця зміна отримала назву Великої трансформації (К. Поланьї) чи глобального Великого розриву (Ф. Фукуяма), оскільки означала формування нової системи базових цінностей, основ світобачення всієї життєдіяльності [6, с. 479].

Зрозуміло, що утворена в результаті страйків незалежна профспілка «Солідарність» не симпатизувала державно-партійній владі комуністів, проте вона і не дотримувалася концепції безкомпромісної боротьби із нею. У свою чергу, керівництво «Солідарності» також враховувало внутрішнє та зовнішнє співвідношення сил, яке не дозволяло їй піти на повалення режиму і захоплення влади. Іншими словами, революція «Солідарності» розвивалася в умовах геополітичного обмеження своїх устремлінь до свободи [22 с. 436].

Зазначений курсу задекларовано у програмних тезах «Самоврядна Річ Посполита», прийнятих на I з'їзді «Солідарності» 1981 р. Їх контекст містив проект еволюційного перетворення реального соціалізму, його лібералізацію не зверху, а знизу. Головним інструментом для досягнення зазначеної цілі виступало самоврядне суспільство [22, с. 436–437]. Опозиція виходила із того, що прискорити падіння комунізму можливо за допомогою формування так званих «острівків громадянського нонконформізму» у різних сферах суспільного життя. Виключені із офіційної культури Польщі працівники творчих професій організовували альтернативне творче життя із власними театрами, галереями, і, відповідно, – власними глядачами. Поряд із владною елітою з'явилася контреліта. Цей феномен, не будучи реалізованим в інших комуністичних країнах, значною мірою сприяв не лише делегітимізації режиму, а й узаконенню опозиції [23, с. 144-145, 153].

Першість у створенні цілісної концепції боротьби опозиції проти комуністичного режиму належить інтелектуалам з нелегального Польського незалежницького порозуміння (1976), лідером якого був З. Найдер. Програма ПНП спиралася на такі ідеологічні засади, як суверенність народу, рівність усіх громадян і належність Польщі до західної цивілізації. Метою діяльності ПНП було відновлення самостійності та правове забезпечення створення багатопартійної демократії.

У січні 1977 р. група польських письменників створила перший незалежний літературний часопис «Запис», який виявляв існування і практику цензури (цензорська формула *.zapis* стосувалася текстів, котрі не могли друкуватися офіційно). Так виник літературний «*drugí obieg*», «польський самвидав», до якого з часом приєдналася більшість видатних літераторів, інтелектуалів і навіть дехто з журналістів. Тим самим у 1977 р. у Польщі з ініціативи групи письменників було зруйновано інформаційну та видавничу монополію держави. У період з 1977 до 1989 р. поза цензурою видано кілька тисяч незалежних бюлетенів і газет, кілька десятків літературних і суспільно-культурних часописів.

З жовтня 1977 р. починає діяти Летючий університет, що організовував на квартирах і по костьолах читання лекцій з актуальних проблем політики, економіки, історії, літератури тощо. Їх проводили історик Б. Геремек, С. Єдліцький, А. Керстен, економіст Т. Ковалік, філософ С. Амстердамський, філолог-русист А. Дравіч, соціолог А. Целінський. Ініціаторами лекційних програм були майбутні головні радники «Солідарності» В. Геремек і Т. Мазовецький. Летючий університет вважався головним опозиційним освітнім центром країни [24, с. 215].

Показниками дієвості «самообмежуючої революції» також були і амністія політв'язнів у вересні 1986 р. та легалізація деяких незаконних структур профспілки у жовтні 1987 р., внаслідок чого «Солідарність» набрала рис законної структури.

Визначальну роль у демократичному поступі тогочасної Польщі відіграла тактика «Солідарності», яка змусила владу піти на перемовини в рамках «круглого столу». Обидві сторони прагнули утвердити свої цілі, сподіваючись на компромісну позицію опонента. Влада насамперед намагалася добитися згоди суспільства на економічні реформи й прагнула врегулювати складне становище комуністичної влади в межах системи. За допомогою «задобрення» опозиції шляхом включення її представників до механізму управління державою, здійснено, з одного боку, спробу розколоти опозиційних лідерів, з іншого – покласти на них частину відповідальності за державні справи в економіці при збереженні контролю влади над суспільним процесом. Опозиція, натомість, прагнула максимального обмеження партійно-державного контролю, отримання права на власний політичний контроль за діяльністю влади, політичний плюралізм, ліквідацію номенклатури, встановлення парламентської демократії. Як зазначав після круглого столу В. Ярузельський, компроміс інтересів зумовлювало те, що влада була надто слабкою, аби самостійно реалізувати реформи в країні, а опозиція недостатньо сильною, щоб скинути владу. З іншого боку, як зазначав генерал, Польща була «лабораторією визначення потенційних можливостей соціалізму до реформ». Від того, чи був спроможним трансформуватися політичний режим польської держави, залежала доля країн Варшавського договору [22, с. 443–444].

Результатом «круглого столу», який проходив із 6 лютого до 5 квітня 1989 р., стала домовленість про проведення після чотирьохлітнього перехідного періоду незалежних

виборів. Угодою передбачалося: а) участь опозиції у владі у визначеному обсязі (35%); б) створення другої палати парламенту – Сенату, вибори до якого не обмежувалися жодними домовленостями про розподіл мандатів; в) коаліційний уряд на чолі із представником ПОРП; г) введення посади Президента, який обиратиметься обома палатами парламенту, так званими Національними зборами.

Таким чином, одним із найважливіших результатів «круглого столу» стала легалізація «Солідарності», а отже і відмова ПОРП від монополії на владу. Результати перемовин показали, що компроміс відбувся, а тактика ненасильницького протесту довела свій прагматизм. Кожна із сторін частково реалізувала задекларовані напередодні завдання. Так, ПОРП хоча і втратила монополію на владу, проте зберегла шанс на подальше існування. Для «Солідарності» поступом стали конкретні домовленості про вибори.

У підсумку домовленості стали запорукою першої великої переміни влади без кровопролиття. Наявність сформованої контреліти з одного боку, мирний характер демократичних перетворень держави, здійснених шляхом переговорів і компромісів влади із опозицією – з іншого, забезпечили швидкість процесу реформування та впровадження радикальних змін у діяльність політичних та економічних інститутів. Зазначений результат став можливим завдяки філософії терпимості до комуністичної верхівки. Як зазначає один із польських реформаторів Л. Бальцерович, процеси демократичного реформування держави були б неможливими, якби представники старої еліти відчували загрозу своїй особистій безпеці або ж не були б упевнені, що отримають можливість домагатися впливових постів у рамках нової системи. У цьому сенсі можна говорити про наявність неформальних політичних домовленостей, у результаті яких колишня правляча еліта залишалася у недоторканності й у будь-який момент була готова скористатися невдоволенням населення [25, с. 57].

Досягнення загального компромісу між владою та опозицією створило умови для так званої «договірної» демократії у Польщі. Аналізуючи перебіг подій «круглого столу» та зважаючи на той факт, що жодна із двох сторін не мала переваги і не була впевнена у своєму політичному майбутньому, а також на те, що під час переговорів ані опозицією, ані владою не було представлено чіткого плану майбутніх реформ держави, С. Гантінгтон польський варіант транзиту визначає як такий, що розпочався у формі «переміщення». Його основною характеристикою, на відміну від «заміни», де демократизацію здійснює опозиція, яка змінює уряд і «трансформації», де демократичний перехід реалізує існуючий уряд, дослідник вважає здійснення демократизації держави спільними діями уряду і опозиції [26, с. 134–178].

У контексті успішного здійснення політики ненасильницького протесту в Польщі не можна оминати визначальної ролі Католицької церкви як інституту консолідації суспільства, посередника між владою та опозицією, в тому числі й у рамках «круглого столу». Обрання на папський престол поляка К. Войтили 1978 р. і його візит до Польщі 1979 р. забезпечили зростання духовного потенціалу протесту польського суспільства і продемонстрували прагнення «католицьких мас» до самоорганізації поза існуючими в країні суспільно-політичними структурами [16, с. 250]. Католицька церква була виразником національної, опозиційної ідентичності населення, яка забезпечила його консолідацію й вироблення єдиних методів боротьби проти комуністичної влади. Релігійні організації зробили значний внесок і у забезпечення мирного перебігу протистояння між владою і опозицією. Проявляючи ініціативу, виступаючи посередником під час переговорів між двома сторонами, церква забезпечувала тим самим мирний перебіг подій, кінцевим результатом яких виступало підписання мирних угод.

За М. Мариновичем, церква в процесі суспільно-політичної трансформації у вказаний період, по-перше, бажала позбутися всеохопного комуністичного режиму не стільки з огляду на продемократичні орієнтації, скільки з огляду на антикомунізм. По-друге, запровадження демократичного ладу передбачало й модернізацію церкви, оскільки в нових умовах взаємовідносини між державою і Церквою зазнавали якісної зміни. По-третє, основна ставка робилася на те, що при зміні режиму агресивний комуністичний атеїзм буде замінено інтенсивним церковним життям [27].

Значна роль костелу в збереженні самоорганізації суспільства простежувалася після введення В. Ярузельським військового стану 1981 р. і проголошення «Солідарності» разом із

опозиційними організаціями поза законом. Зберігаючи горизонтальні зв'язки у суспільстві, церковні організації забезпечили функціонування опозиційних структур. Здійснюючи діяльність на нелегальних засадах, зазначена структура продовжувала зберігати ознаки інституціалізованої політичної опозиції в умовах відсутності конкурентної партійної системи і здатність мобілізувати населення для колективного спротиву комуністичному режимові [28, с. 18]. Як слушно зауважив сучасний польський учений А. Антошевський, політична соціалізація, проведена костелом, стала одним із факторів, що прискорив розпад комуністичної політичної системи [29, с. 153].

Таким чином, костел отримував можливість впливати на рішення влади без формального залучення в політику. Виступаючи в ролі посередника в кризові моменти, він підвищував свій громадський авторитет, а влада, у свою чергу, могла приймати непопулярні рішення, користуючись авторитетом церкви.

Серед інших, не менш важливих факторів, які стали запорукою демократичного будівництва у Польщі і забезпечили його перебіг, варто відзначити зовнішній чинник – політику «перебудови» у СРСР. Вплив на процеси у Польщі здійснювали й провідні держави західної демократії, особливо США у період правління Р. Рейгана та Дж. Буша-старшого.

Отже, не применшуючи ролі зовнішніх факторів на перебіг державотворчих процесів в Республіці Польща, констатуємо факт безпрецедентної ролі у них тактики опозиційних сил у формі ненасильницького протесту. Саме перемовини, компроміс і взаємопорозуміння в системі влада-громадськість стали запорукою успіху демократії у цій країні. Діалог, який був вибудований «Солідарністю», мав на меті розбудову сучасної гуманної, правової та соціальної держави шляхом об'єднання зусиль усіх політичних сил. Польський досвід доводить, що мирний характер політичних протистоянь є не лише дієвим, але й одним із основних чинників, які забезпечують швидкість та ефективність реформаційних кроків.

1. *Шарп Дж.* 198 методів ненасильствених дій [Електронний ресурс] / Дж. Шарп. – Режим доступу :

http://xn--1-7sbaipkia5auwiv.xn--plai/Teachers/Mahatma_Gandi_198_metodov.php.

2. *Шарп Дж.* От диктатуры до демократии [Електронний ресурс] / Дж. Шарп. – Режим доступу : http://www.aeinstein.org/wp-content/uploads/2013/10/FDTD_Russian.pdf.

3. *Maria J.* Why Civil Resistance Works: The Strategic Logic of Nonviolent Conflict [Електронний ресурс] / J. Maria, E. Chenoweth. – Режим доступу :

http://www.nonviolent-conflict.org/PDF/IS3301_pp007-044_Stephan_Chenoweth.pdf.

4. *Простова О. І.* Специфіка використання технологій ненасильницького супротиву в політичній діяльності / О. І. Простова, О. В. Бройченко // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. – 2013. – Т. 212, вип. 200. – С. 68–72.

5. *Morawski W.* Zmiana instytucjonalna : społeczeństwo, gospodarka, polityka / W. Morawski. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1998. – 314 s.

6. *Коровицына Н.* Первая восточноевропейская революция сознания (Польская ретроспектива) / Н. Коровицына // Революции и реформы в странах Центральной и Юго-Восточной Европы: 20 лет спустя / [отв. ред. К. В. Никифоров]. – М. : РОСПЭН, 2011. – С. 479–491.

7. *Коровицына Н.* С Россией и без нее. Восточноевропейский путь развития / Н. Коровицына. – М. : Алгоритм, 2003. – 284 с.

8. *Михник А.* Иначе просто не может быть [Електронний ресурс] / А. Михник. – Режим доступу : <http://www.lenta.ru/articles/2012/01/19/michnik/>.

9. *Michnik A.* A New Evolutionism [Електронний ресурс] / А. Michnik // Letters from Prison and Other Essays. – Berkeley : University of California Press, 1985. – P. 135–148. – Режим доступу : <http://www.newschool.edu/tcds/krakow/KR08POL/Sessions3-4/Michnik.newevolutionism.pdf>.

10. *Adam Michnik.* Nasz stół [Електронний ресурс] / Adam Michnik i Helena Łuczywo. – Режим доступу :

http://wyborcza.pl/1,97189,6245203,Adam_Michnik_i_Helena_Luczywo__Nasz_stol.html.

11. Коэн Дж. Л. Гражданское общество и политическая теория / Дж. Л. Коэн, Э. Арато ; [пер. с англ. ; общ. ред. И. И. Мюрберг]. – М. : Изд-во «Весь Мир», 2003. – 748 с.
12. Мачкув Е. Преобразование коммунистического тоталитаризма и посткоммунистическая системная трансформация: проблемы концепции, периодизация / Е. Мачкув // Полис. – 2000. – № 4. – С. 38–59.
13. Кынев А. Институт президентства в странах Центральной и Восточной Европы как индикатор процесса политической трансформации / А. Кынев // Политические исследования. – 2002. – № 2. – С. 126–137.
14. Kitschelt H. Divergent Paths of Postcommunist Democracies / H. Kitschelt // Political Parties and Democracy / [ed. L. Diamond, R. Gunther]. – Baltimore; London : The Johns Hopkins University Press, 2001. – 356 p.
15. Зеленько Г. Україна – Польща : політико-владні структури в умовах модернізації / Г. Зеленько // Людина і політика. – 2000. – № 2. – С. 28–34.
16. Власть. Общество. реформы: Центральная и Юго-Восточная Европа. Вторая половина XX века / [отв. ред. Э. Г. Задорожнюк]. – М. : Наука, 2006. – 442 с.
17. Бухарин Н. Польша: десять лет по пути реформ / Н. Бухарин, И. Сеницина, Н. Чудакова // Новая и новейшая история. 2000. – № 4. – С. 38–57.
18. Dudek A. Regłamentowana Rewolucja: Rozkad dyktatury komunistycznej w Polsce 1988–1990: monografia / A. Dudek. – Krakow : Arcana, 2004. – 512 s.
19. Cichosz M. Tranzycja polskiego systemu politycznego – wybrane aspekty / M. Cichosz // Transformacja w Polsce i na Ukrainie. Wybrane aspekty / [pod red. A. Antoszewskiego, A. Kolodij, K. Kowalczyka]. – Wrocław : ATUT, 2010. – S. 39–49.
20. Staniszkis J. Ontologia socjalizmu / J. Staniszkis. – Krakow : Ośrodek Myśli Politycznej, 2006. – 308 s.
21. Кукуруз О. Політична опозиція в Україні та Польщі : [монографія] / О. Кукуруз. – К. : Наукова думка, 2010. – 200 с.
22. Майорова О. Польский «круглый стол»: взгляд через 20 лет / О. Майорова // Революции и реформы в странах Центральной и Юго-Восточной Европы: 20 лет спустя / [отв. ред. К. В. Никифоров]. – М. : РОСПЭН, 2011. – С. 432–454.
23. Майорова О. Антикommуністическа революция в Польше / О. Майорова // История антикоммунистических революций конца XX века: Центральная и Юго-Восточная Европа. – М. : Наука, 2007. – 397 с. – (Серия: «XX век в документах и исследованиях»).
24. Телегуз А. Політична криза в Польщі на початку 80-х років та виникнення «Солідарності» / А. Телегуз // Україна і Польща у XX столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин : зб. наук. праць. – К.; Краків, 2002. – С. 214–217.
25. Бальцерович Л. Навстречу ограниченному государству / Л. Бальцерович ; [пер. с англ.]. – М. : Новое издательство, 2007. – 92 с.
26. Хантингтон С. Третья Волна : демократизация в конце XX века / С. Хантингтон ; [пер. с англ.]. – М. : РОСПЭН, 2003. – 368 с.
27. Маринович М. Роль Церков у будівництві посткомуністичного суспільства в Україні [Електронний ресурс] / М. Маринович // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2001. – № 22. – С. 205–207. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n22texts/marynovych.htm>.
28. Возняковский Г. Церковь в коммунистической Польше (1945–1990 гг.) / Г. Возняковский // Новая Польша. – 2006. – № 3. – С. 14–18.
29. Antoszewski A. Erozja systemu politycznego PRL w latach osiemdziesiątych: studium procesu / A. Antoszewski. – Wrocław : Uniw. Wrocławski, 1992. – 208 s.